

84 (5Kap)
МА К-26

ЖУМЫРБАЙ
ҚАЙЫРБАЕВ

СЕН
КИМНИН
ҚЫЗЫСАН?

№ 84 (5 кар)
к 26

ЖУМЫРБАИ ҚАЙЫРБАЕВ

СЕН КИМНИҢ ҚЫЗЫСАҢ?

(Киши мектеп жасындағы балаларға арналған)

1105

~~232 293~~

+

2p 02

7-06

072

НӨКИС
„ҚАРАҚАЛПАҚСТАН“
1996

Ж. Қайырбаев. Сен кимнің қызысаң?

Гүрриңдер, жумбақлар, қосықлар, ертектер.

Нөкіс: „Қарақалпақстан“ 1996, 36 бет.

Қарақалпақстанға мийнети сиңген муғаллим, профессор Ж. Қайырбаев институтта муғаллим болып ислеу менен бир қатарда балалар ушын жумбак, қосықлар да жазады. Оның бир неше балаларға арналған жумбаклар топламы шықты.

Қолыңыздағы топламға жазыушының сонғы жылларда жазған гүрриң, қосык, ертек хәм жумбаклары киргизилген. Шығарма тили жеңил, балаларға түсиникли етип жазылған.

К 4702270201—322 —37—96
М—357(04)—96

ISBN—5—8272—1626—7

© „Қарақалпақстан“ баспасы, 1996

СЕН КИМНИҢ ҚЫЗЫСАҢ?

(гүрриң)

Темир жол вокзалы. Вокзал күтип алыушылар менен шығарып салыушыларға толы. Соның арасында пассажир поезди келип тоқтады.

Самеке де вагонынан түсіп вокзалға кирди. Кирсе қапының жанында бир қыз жылап тур екен. Самеке оның қасына келип:

—Сен кимнің қызысаң?—деп сорады. Қыз боз-боран болып жылап, дурысly жууап бере алмады. Самеке вокзалдың радиоузелине кирип, радио арқалы „Ким үш жасар қызын жойытты? Излеген адам вокзалдың алдына келсин“ деп хабарлады. Қызды қолынан услап, вокзалдың алдына шықты.

Поезд жүриу сигналын берип, әсте-ақырын қозғала бслады. Усы мәхәли бир хаялдың жууырып киятырғаны көринди. Самеке кызды қолына көтерип, солай қарай жууырды. Ол кызды хаялдың қолына услатты да, жүрип баратырған поездға секирип минди. Кишкене қызға қолын бир былғады да, вагонға кирип кетти.

Қызының табылғанына қуғанған хаял жигиттің ким екенлигин сорамағанына, оған рахмет айтып үлгере алмағанына қатты өкинди.

ҚЫЗҒАНШАҚ

(гүрриң)

Өтепке ағасы суп-сулыу кишкене велосипед әкелип берди. Өтеп велосипедин минип көшеге шықты. Велосипедке хәуеси келген балалар оған мингиси келип, Өтептен жалынып сорады. Бирақ Өтеп велосипедим „жаман болып қалады“ деп бермеди. Балалар өкпелеп кетип қалды. Өтеп бир өзи әри ойнады, бери ойнады. Ойынның хеш қызығы болмады. Қараса майдан да балалар футбол ойнап атыр екен. Қасларына барды. Аз ғана турды да, кейин бул да соларға қосылып, футбол ойнап кетти.

Велосипеди ийесиз, жалғыз далада қалып қойды. Оған хеш ким қарамады. Балалардың бар дыққаты футболда еди.

НАННЫҢ УСАҒЫ.

(гүрриң)

Атамурат нанын жеп болды да, орнынан асығыс тұрып кетті. Отырған орнында нанның усақтары шашылып қалып қойды. Ол оған онша ити бар бермей, жууырып баратыр еді, бір ғарры:

—Ғау, балам, нанның усағын шашып кеттің ғой, обалынан қорықпайсаң ба? Биз усы нан үшін жууырып жүрмиз ғой.—деді. Оған да қабырғасы келмеп еді. Ғарры тағы да:

—Балам, мынаң қара, сенің таслап кеткен наныңның усағын қумырысқалар сүйреп илеуіне алып баратыр, ал шымшықтар шоқып жеп атыр.

Атамурат қараса, ырасында да қумырысқалар келип, бір-бір нанның усағын тислеп алып баратыр, ал шымшықтар нанның усағына таласып шоқып жеп атыр.

—Ғей, балам, ушқан құс, жууырған аң тамақ үшін, дегенді билесең бе? Әнекей, сен қәдірине жетпеген нанның усағын қумырысқалар менен шымшықтар қәдірлеп жеп атыр, солар курақым да ақылың болмады-ау, шырағым,—деді де ғарры төмен еңкейіп, нанның усағын теріп, оларды маңлайына тийгизіп, адам аяғы баспайтуғын жоқарырақ бір жерге алып қоя бастады. Атамурат бұл исіне қатты уялып, өзі де ғаррыға қосылып, нанның усақтарын терісти хәм ғаррыға:

—Кеширерсиз, ата, мен билмей қалыппан,—деді зорға, екі бети қызарып.

ПЫШЫҚТЫҢ БАЛАСЫ.

—Апа, апа деймен-ау, мен тағы бір пышық тауып әкелдим,—деді Сара қапыдан кірген бойы.

—Сара, қарағым-ау, пышықтың саған не керегі бар. Оннан басқа да екі пышығың бар ғой. Апарып тасла алған жеріңе,—деді апасы иренжип.

—Яқ, апа, апармайман, ол жаққа. Ол жерде Ерлан менен Ержан жүріпті. Олар бұл пышықтың баласын тағы азаплайды. Жаңа мен мектептен киятырсам, Ерлан менен Ержан усы пышықтың баласының мойнына жип тағып сүйреп жүр. Ол мияулап кейін тартады, жулқынады. Олар оны алға сүйрейді. Дым кишкене пышық екен, аяп кеттім. Жууырып бардым да, пышықты қолларынан тартып жулып алдым.

—Бағайық та, апа? Келісе қойса, апа—деп Сара апасының мойнынан кушақлады. —Пышығыма сүт берши? Аш болған шығар?

Апасы қызының бұл сөзіне қарсылық ете алмады. Қайтама, оны қызының меңірі толы жүрегіне қандай да бір дақ түсіріп алдым ба, деген сезім бийлеп кетті.

Ол:

—Мейли, болса, болсын. Сүт ана табақта тұр. Өзің кесеге қуйып бере ғой қызым,—деді де ішке жайға кирип кетті.

ЖАҰЫН ЖАҰҒАНДА

Азанда апасы Муратқа:

—Балам, плащынды кий. Күн қатты жауып тұр,—деді. Мурат плащын кийіп, далаға шықты. Күн қуып тұр. Жер тайғақ. Бир мәхәли Мурат тайып жығылды. Плащы ылай-ылай болып қалды. Не ислеу керек? Мектепке барайын десе, үсти-басы ылай-ылай. Плащы қатты былғанып қалған. Бармайын десе оқыуынан қалып қояды. Қараса жолда қоңсы үйдің қызы Зернегүл зонтигін көтеріп киятыр екен. Ол Мураттың қасына келип, оның албырап тұрғанын көріп:

—Мурат, плащынды шеш те бизің үйге апарып тасла. Қайтарсын аларсаң. Ұазир бизің зонтиктің астында екеуіміз мектепке бирге барамыз,—деді, Зернегүл Муратқа қарап. Мурат қуанып кетті. Дәрриу плащын шешти де, Зернегүлдің үйіне апарып таслады. Екеуі зонтикті басына көтеріп, қол уласып мектепке қарай кетті.

ЖАҚСЫЛЫҚТЫҢ ҮЛКЕН-КИШИСИ БОЛМАЙДЫ

Нуржан, Байжан мектептен қайтты. Бүгін сабақтарынан екеуі де „Бес“ алды, сондықтан екеуі де кеуіллі. Оларға жолдағы шөптер де, үстилерінен ушып өткен шымшықтар да сүйсиніп қарағандай сезиледи. Тосаттан жол шетінде бир нәрсе маңырағандай болды. Олар дөгерекке қарады. Ұеш нәрсе көринбеди.

—Байжан, бир нәрсе маңырағандай болды ма?

—Аўа, маған да еситилди.

—Онда кел излейік.

—Қойшы, Нуржан, кете берейік.

—Яқ, Байжан, қарайық. Мүмкин анасынан адасып қалған ылақ, ямаса қозы шығар?

—Нуржан, мен кете берейін. Кешиксем, апам урысады,—деді де Байжан кетіп қалды.

Нуржан ақбаслықтың арасын қарап жүрсе де, ұеш нәрсе көзіне түспеди. Бир мәхәли жақын жерден тағы ұәлсиз маңыраған сес еситилди. Нуржан сестің өзи тұрған жердің арқа бетінен шыққанлығын байқады. Солай қарай жүрди. Үлкен бир түп шенгелдің төменирегінен бир гөне қуының сүлдері көринди. Қуыға келип қараса, бир қара қозы тырмасып шыға алмай атыр. Өзи де күтә ұәлсиреген. Нуржан жууырып келди де, қозыны қуыдан шығарып алды. Қозы Нуржанға рахмет айтқандай жаудыраған көзі менен бетіне қарады, қолын жалады.

Нуржан қозыны айнытпай таныды. Бул аўыл шетіндеги Зәрип атаның қозысы екен. Нуржан қозыны кушақлап. Зәрип атаға апарып берди. Ол Нуржанға шын кеуілден рахмет айтты...

Сабақ өтилип атыр. Муғаллим таза теманы балаларға түсіндирип атырғанда есик қағылды. Келген Зәрип ата екен. Муғаллим:

—Сәлем бердик, ата. Не жұмыс?—деп сорады. Зәрип ата:

—Аман сау жүрсизлер ме, балаларым,—деп оқыушылар бетке бi қарады да, мұғаллимге:—Бери келиңиз, қызым,—деди. Мұғаллим Зәрі атаның қасына барды.

—Сизге хәм сизиң оқыушыларыңызға, әсиресе Нуржан деген бала шып кеуилден рахмет айтайын деп келдим, шырағым. Көсегеңиз көгерсин, кәсибиңизден кәмал табыңыз, узақ жасаңызлар, балаларым. Сабакт бөлгениме кеширерсизлер, енди кетемен,—деди де Зәрип ата кейин жүрип кетти. Бул сөзге мұғаллим де, оқыушылар да аң-таң болып қалды. Не ушын деп, мұғаллим де Зәрип атадан сорауға үлгермей қалды. Мұғаллим сораулы пишинде Нуржанның бетине қарады, оқыушылар да не болғанын билгиси келип, Нуржан бетке қарасты.

Нуржан не десин. Уялғанынан ба, ямаса кууанғанынан ба, ким билсин, кызарып кетти. Мен сөйтип едим, деп мақтаныу да қолайсыз. Өзини кешеги ислеген исиниң усындай нәтийже беретугынын ол ойлап па, сирә

Тек Байжан ғана төмен қарап отыр. Оның иши ғыж-ғыж қайнап кетти. Эттегене-әй, мен де бирге қарасыуым керек екен, „жақсылықтың үлкен-кишиси болмайды екен ғой өзи“—деген ойлар оның мийин жеди.

ТОП ХӘМ ШАР.

(ертек)

Шар қашып жүрген топты көрип:

—Топ жора, сени хәмме тебеди. Хеш ким аямайды. Өзиңнен де бар. Биреу жақынласа қашқың келеди де турады.

—Хей жора, терің қалың ғой. Хеш гәп болмас. Мына бизлерди айт. Хәмме хұрметлейди, үплейди, қолына алып жүреди. Сонлықтан да бизлер нәзикпиз. Хеш ким урмайды,—деп мақтанды.

Топ:

—Басқалар урса урсын, тепсе, тепсин. Мениң жумысымның өзи сол ғой. Сендей байлаулы турғанша, еркин жүргеним жақсы, еркин жүрсем, еркин гезсем, хәмме нәрсени көремен, тепкен сайын, урған сайын, шыны-ғаман. Сендей хеш нәрсе ислемей, колда жүргенше, илә нәзик болғанша, тынбай жууырып, тынбай секирип, шыдамлы болып, шыныққаным мың есе артық. Оған оншелли өкинбеймен де,—депти.

Сол уақытта шар топтың бул сөзине қатты күлген екен, жуқа қарны шыдамай жарылып қалыпты.

ӨРМЕКШИ ХӘМ НАҰҚАН ҚҰРТ

(ертек)

Кууыста турған өрмекши наұқан құртқа адамлардың тут жапырақларын әкелип жайып таслап, оны тойдырып жүргенлигин көрип, ишинен қызғанып:

—Хәй, наұқан құрт, сени соншама неге әлпешлей береди?

Жейтуғын жапырақларыңды әкелип, жасайтуғын жайынды сазлайды. Мен де сен сыяқлы жип шығараман ғой, бирақ мениң жибиымди хеш ким

алмайды, қайтама гезлессе, үзип құрған өрмегимди, торымды бузып алып таслайды. Маған тамақ бермек түүе, көрсе қуып шығады, дәри сеуип өлтирип таслайды, неге олай? Мен ғайранман.

Науқан күрт:

—Сениң жибиңнің ҳеш кимге кереги жоқ. Ал мениң жибим жипек болады, ҳаял-қызлар соннан көйлек тигип кийеди, сонлықтан мени ғәмме ғұрметлейди, және мен сен сыяқлы қысы-жазы мәниссиз көп жип шығара бермеймен ғой. Тек ғана бир рет бәхәр айында жип дөретемен. Соннан болар жибимнің ғасыллығы.

—Бирақ сен жип дөретемен деп өлип қаласаң ғой.

—Ауа, ол дурыс. Мен өлемен. Бирақ халыққа хызмет етип өлиў— ғәмме нәрседен зыят. Сен сыяқлы қуўыс-қолтыққа жасырынып ҳеш кимге керексиз жип дөретип, көп жасағанша, елге байлық ғасыл жип дөретип, өлген мың есе артық емес пе? Сонлықтан да адамлар мени қадирлеп, сақлайды, асырайды. Мен оған керисинше, ғұрметине сай жипек жип дөретип, өзимди соған құрбан етемен. Өмир сүриў бул мәниссиз узақ жасаў емес, ал халыққа, ел-жұртқа хызмет қылыў, пайда келтириў. Халыққа хызмет етип пайда келтирсен, ҳатте сол ушын жаныңды берсең, халық сени мудамы ғұрметлейди, қадир-қымбатың мудамы халық алдында арта түседи, усыны умытпа, өрмекши жора.

Өрмекши және бир нәрсе демекши еди, усы гезде қапы ашылып адамлар таза тут жапырақларын әкелди. Өрмекши қорқып кетип, кейин шегинди де, дийўалдың жарығына кирип кетти.

ТАМЫР МЕНЕН ЖАПЫРАҚ

(ертек)

Жапырақ мақтанып:

—Мен гөззалман. Мени ғәмме көреди. Мен ғәммени көремен. Қуяш бетимнен сүйеди. Самал денемди сыйпалайды. Жауынға жууынып, шыққа малынаман, ҳеш жұмыс ислемаймен, өзимди күтемен. Ал сенше, мудамы жер астында жатасаң. Сениң жақтыға бир шыққаныңды көрмедим ҳеш. Мудамы тынбай ислейсен де, жатасаң. Соншама өле берип не бар. Жұмыс, жұмыс деп бир күни өлгениңди билмейде қаласаң ғой, тамыр,— деди. Тамыр жұмысын тоқтатпай жер астынан оған:

—Ауа, жапырақ, дурыс айтасаң, мени ҳеш ким көрмейди, мен ҳеш кимди көрмеймен. Ал ҳақыйқатында, сениң өмириң мениң қолымда ғой. Мен шықсам, дем алсам кеуип қаламан ба? —деп қорқаман.

—Ой, қорқақ сол да сөз болып па, өмирин де бир шықсаң о жақты дүньяға, жұмысты бир майдан қойғанда бәле келер дейсең бе саған. Екеўимиз бир ҳәзлесип сөйлесейик те.

—Яқшы, жора. Ауырыўына шыдасаң мың жаса деген, сен шыдасан мен шыдайман ғой. Қәне мен де бир жақты дүньяны көрейинши, қараңғы жер астына тығыла бермей,—депти де тамыр, шарта басын жер астынан сууырып алып, қуяшқа қарапты. Бурын қуяштың жарық нурын көрмеген сорлы көзи камасып кебе баслапты. Жапыраққа караса ол да мыллайып сөйлеўге ҳалы жоқ, тула бойы бүрисип мыржым-тыржым болып, бар гөззаллықтан айрылып қалыпты.

—Ох, жапырақ, сениң сөзиңе еремен деп мен өлим қалындаман, се болсаң өлейин деп атырсаң. Усындай орынсыз ақыл бергенше, бұрынғыша жасай берген де бизлерге бәле бар ма еди—депти тамыр соңғы дем қалғанша сыбырлап.

Усылайынша, жапырақтың „ақылын“ алған тамыр бар тиришилик тий кары жер анадан қол үзип кеуіп қалса, жапырақ та, көп узамай куурап самал менен ушып кетипти.

Хәрким өз ақылы менен жасап, басқалардың берген ақылына сы көзі менен қарау кереклигин тамыр қайдан билсин.

ЖУМБАКЛАР

Қабат-қабат қатланған,
Ишінде билим сақланған.

(китап)

Ыссыға шыдайды,
Сууыққа шыдайды.
Сәл зат тийсе шытнап,
Турған жерде қулайды.

(әйнек)

Дөңгелексиз арбаны,
Тууылғанда минесен,
Тербеледи, жүрмейди,
Буны не деп билесен?

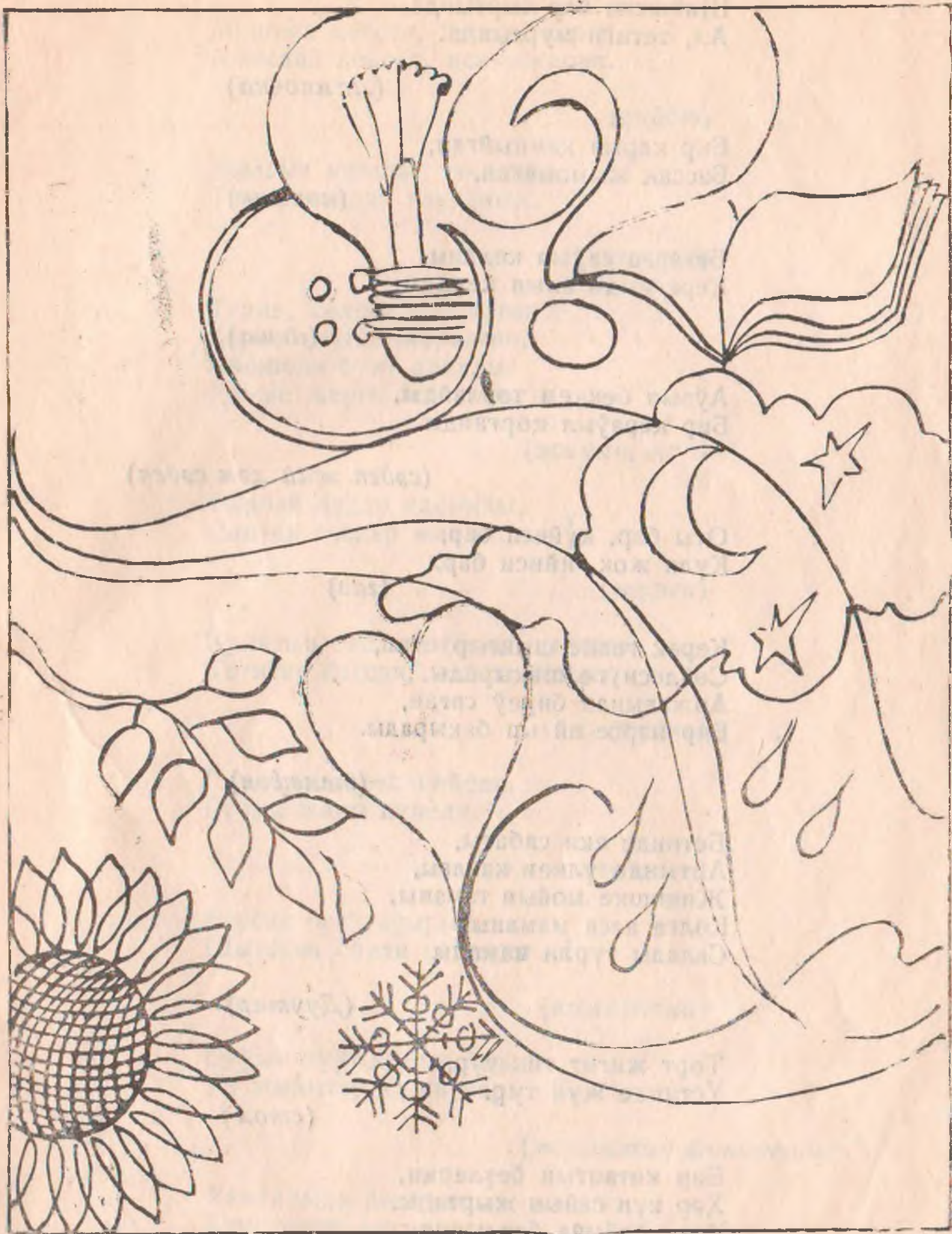
(бесик)

Өзінде бар еки бармақ.
Жоллары бар еки тармақ.
Усы арқалы лампочкалар
Бирде сөніп, бирде жанбақ.

(розетка)

Кнопкасын басқан сайын,
Колын силтеп турады.
Хәр қолында бир хәрип,
Соның менен урады.
Хәрибинің изи бар,
Курастырған сөзи бар.

(жазыу машинкасы)

Шийшеси бар сыртында,
Ал, тетиги муртында.

(Лампочка)

Бир қарын кампыйған,
Бассаң жымпыйған.

(көпешик)

Базарға сауын келдим,
Керегимди алып келдим.

(ақша)

Аузын бекем торлайды.
Бир қарауыл қорғайды.

(сәдеп жай хәм сәдеп)

Оты бар, күйеси бар,
Күли жок, ийиси бар.

(газ)

Керек гезде шынғыр етип,
Сөйлесиуге шақырады.
Аржағынан биреу саған,
Бир нәрсе айгып бақырады.

(телефон)

Бетинде еки сабағы,
Артында үлкен қабағы,
Жиңишке мойын таманы,
Қолға алса маманы.
Салады түрли наманы

(Дуутар)

Төрт жигит тик тұр,
Үстинде жүк тұр.

(стол)

Бир китаптың бетлерин,
Хәр күн сайын жыртады.
Жыл бойына барлығын,
Жырта-жырта куртады.

(календарь)

Машина дейсен, түрине қарап,
Адамдай дейсең, исине қарап.

(робот)

Жалғыз моншақ таққаным,
Темир қалпақ қаққаным.

(қоңырау)

Тениз, көлден нәр алған,
Қара булттап жаралған,
Көшпели булт арқалы,
Хәмме жерге таралған.

(жауын, қар)

Тынбай айдар қаныңды,
Сөйтип сақлар жаныңды.

(жүрек)

Қулағын тартсаң барып қайтады,
Тетигін бассаң, қосық айтады.

(гармонь)

Гүлден көйлек кийеди,
Гүлди жаны сүйеди.

(гүбелек)

Барсаң оған ауырып,
Шығасаң оннан сауығып.

(емлеуhana)

Бууын-бууын иши бар,
Үй жылытар күши бар.

(жылытыу батареясы)

Айналдыра дөгерек,
Атмосфера кысады.
Тиришиликтің тийкары
Күнди айналып ушады.

(жер)

Айдын көлде бир аккуў
Кысы—жазы жүзеди.
Жалғызсырап турғандай,
Жерге көзин сүзеди.

(ай)

Аяғы таяқтай,
Бети табактай,
Балалары мап-майда,
Шыпырлаған шабактай.

(Айғабағар)

Бесеуимиз, биргемиз,
Жакын иргемиз.

(бес бармақ)

Еситеди, айтпайды,
Өзинше тил катпайды.
Басқалар жатса да,
Олар жатпайды.

(қулақ)

Төрт дөңгелек, бир қарын,
Билмеймен нени қуып жүр,
Жылағанда көз жасы,
Асфальт жолды жуып жүр.

(суу сепкиш машина)

Қолында еки қулағым,
Усламаса қуладым,
Жүрмейди еки аяғым,
Қозғамаса аяғын.

(велосипед)

Көрсетеди, айта алмайды,
Кейин қарай қайта алмайды.
Бетіндегі турған санды,
Шыр айналып қайталайды.

(саат)

Балаларын жыяды,
Еңкейип суу қуяды.

(кесе-шайнек)

Түр-түсине қарап-ек,
Тап мысалы әребек.
Керек гезде илдирип,
Қапыға оны урады,
Ғаш кимди үйге киргизбей,
Аузын тас қып турады.

(қулып)

Сырты қара, аласы бар,
Ишінде көп баласы бар.
Ети қызыл, сууы татлы,
Жегенге хәз, мазасы бар.

(ғарбыз)

Мени хәмме сүйген,
Дастурханға үйген.
Ким келсе де ең дәслепп,
Меннен ауыз тийген,
Меннен ауыз тиймей,
Шыға алмайды үйден.

(нан)

Бети көринбес қылдан,
Еринбей жұмыс қылған,
Қолыма оны алып,
Үстимди тазалап турман.

(щетка)

Қарамай көздің жасына,
Салдым оны асыма.

(пияз)

Қабат-қабат шапаны көп,
Шапанының барлығы көк.
Ғаш биринің түймеси жоқ

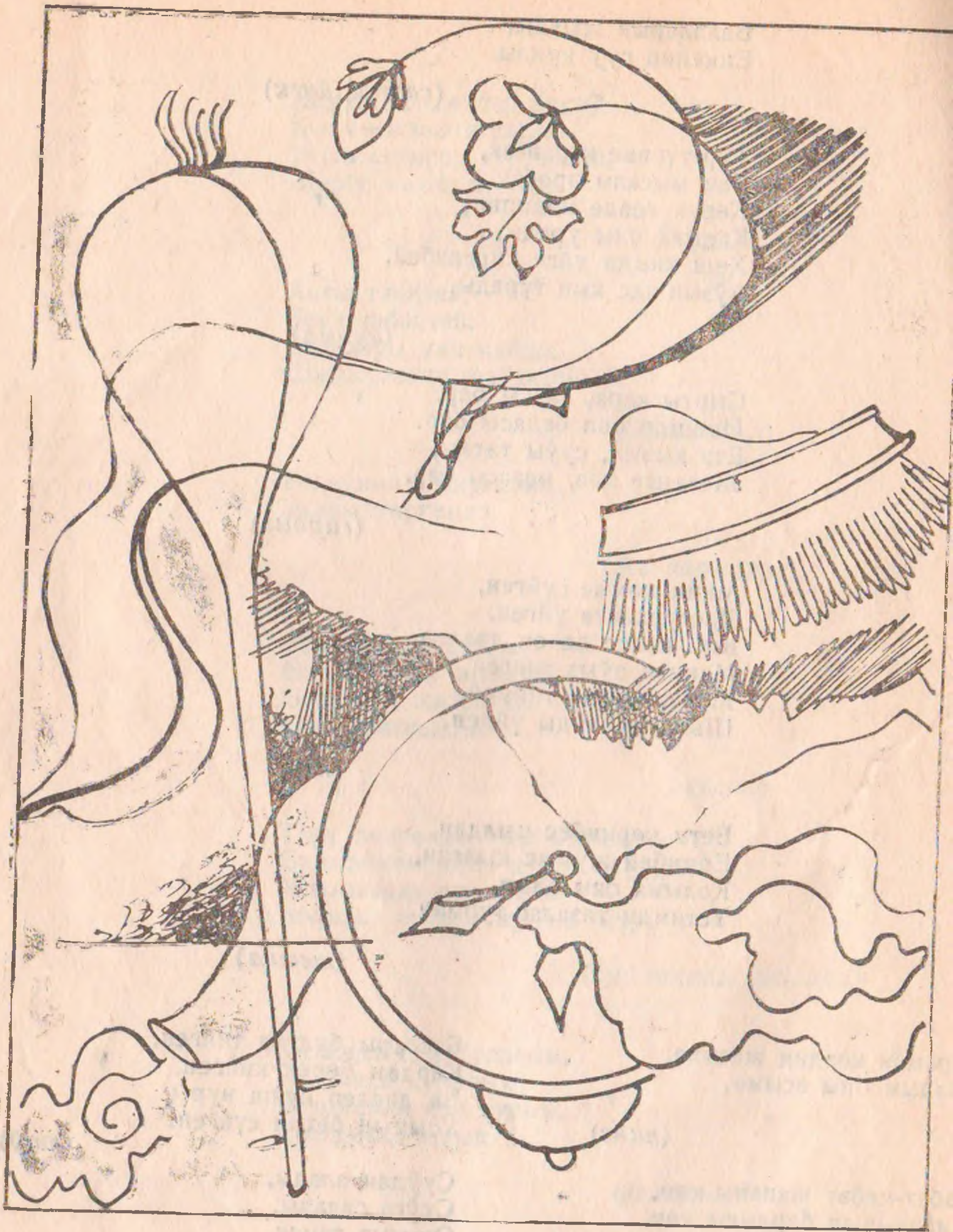
(капуста)

Баслары бултқа тийген,
Қардан бөрек кийген,
Ең дәслепп қуяш нуры,
Усының бетін сүйген.

(тау)

Суудан алады,
Сууға салады.
Онысыз тамақ,
Дәмсіз болады.

(дуз)

Кысы-жазы өзгериуди билмейди,
Көккөйлегин аумастырып киймейди.
Жана жылда қолдан-қолға тиймейди,
Әкелмесең өзи үйге кирмейди.

(ёлака)

Ығы-жығы көп адам,
Бир үйден кирип-шығады.
Күни менен изленип,
Тапқанын үйге тығады.

(қумырысқалар)

Атызда жатып семирген,
Балалар писпей кемирген

(қыяр)

Қоныр баслы баламыз,
Бир жайда дем аламыз.
Рухсат етсе анамыз,
Жарқ етеміз, жанамыз.

(шырпы)

Темир қалпақ басында,
Ай балтасы қасында,
Астында жүйрик пырағы,
Болмасын деп турады,
От-жалынның ылаңы.

(өрт өшириуши)

Тусинбесең де тилин,
Унатасаң үнин.
Болмайды тек қыста,
Келер ушып ысыда.

(бұлбил)

Сатып та ала алмайсан,
Қайтып та ала алмайсаң.

(уақыт)

Жүрсең бирге жүрмейди,
Усласаң қолың илмейди.

Бетинде қанша жүрсең де,
Ұарыдың деуди билмейди.
(жол)

Дурыс қоллансаң,
Досын.
Бурыс қоллансаң,
Душпанын.

(тил)

Төңкерип қос табақты,
Бир батырды қамапты.
Қол-аяғы шығып атыр,
Ол қандай батыр?

(тасбақа)

Бир әсбап бар тили көп,
Тилине сай үни көп.
Тилин бассаң, қосық айтар,
Намаға сап, қосып айтар.

(пианино)

Жети жаста киресең,
Ұәрип үйренип жүресең.
Он жыл бойы катынап,
Не тилесең билесең.

(мектеп)

Тас-торпаққа аузын басар,
Шуқыр казып, канал жасар.
(эксковатор)

Бармағы көп, жез тырнақ,
Киятыр, әне, жер тырнап.

(тырма)

Сырты аппақ қабық,
Ұәмме жери жабық.

(мәйек)

Жауын менен табысып,
Ийленип атыр қарысып.
Шыға қойсаң көшеге.
Былш-былш етер жабысып.

(балшық, ылай)

Тутты жақсы көреді,
Жапырағына өреді.
Мезгили менен тойғызсаң,
Ғасыл жипек береди.

(пилле)

Сыңқ-сыңқ күлип булағы,
Күлмлеп жыллы шуағы,
Жерге жапты көк көрпе,
Бұл қай маусым болады?

(бәхәр)

Күнде азанда келеді,
Жаналық хабар береді.
Дүньяда не боп жатқанын,
Хәмме оқып биледи.

(газета)

Жүзиклерин кийип алдым,
Керек затты қыйып алдым.

(қайшы)

Қараны ағартады,
Ақты қарайтады.
Усылар қандай нәрсе?
Қәне, қим айтады?

(пор ҳәм ручка)

Қуыстағы өрмеги,
Күни-түни ермеги.
Асылады, түседі,
Тап мысалы турниги.

(өрмекши)

Табаны жалпақ,
Турғанда лаплап,
Жыйрықты жазып,
Кетеди таплап.

(утюг)

Жазы бойы баққан, қаққан,
Писеринде түйме таққан.
Түймелери аузын ашса,
Ақ мамықтан теңге шашқан.

(пахта)

Шықсаң үйиннен,
Төбеңнен ийилген.
Теңиздей тып-тынық,
Көгерип көрінген.
Гейде булт басып,
Қабағы үйилген.

(аспан)

Қос дөңгелек айланып,
Бирин-бири тартады.
Шубатылған лентасы,
Тартса қосық айтады.

(магнитофон)

Күш алып суудан,
Кир-патасты қууған,
Аппақ етип жууған,

(сабын)

Қызық кино, концертти,
Үйде тұрып көрсетти.

(телевизор)

Қанатын керип ушса да,
Жыймайды я қақпайды.
Ушқанда мурты зырылдап,
Айналып тыным таппайды.

(самолёт)

Келгенлер кол береди,
Кол берсе, жол береди.

(қапы)

Найзасын түйреп жүр,
Куйрығын сүйреп жүр.

(ийне)

Кып-кызыл дәне,
Қоржынға тықтым.
Сууын ишерде,
Сыртынан сықтым.

(әнар)

Атызда жатар гелледей
Оратылған сәлледей.

(асқабақ)

Шықпаса үним,
Шықпайды күнің,
Деп отыр биреу,
Ким екен билиң?

(қораз)

Жегенин езер
Мап-майда кумдай.
Төгілер аузынан,
Шайнаса тынбай.

(дигирман)

Анасы жетекте,
Баласы кетекте.

(ручка)

Бир атымның үстинен,
Бәрха ери түспейди.
Қанша шауып жүрсе де,
Жемейди я ишпейди.

(велосипед)

Кете ғойса тикленип,
Куйрығы жұмыс истейди.
Дем алса еки бүкленип
Куйрығын өзи тислейди.

(шаққы)

Өзи тыныш жатады,
Қарасаң тил қатады.
Кирип кеткен ишине,
Түрли қызыққа батады.

(китан)

Колына алып әуел бастан,
Хәр бир адам сауат ашқан.
Оны үйренген шайырлар да,
Көркем сөзден дүрлер шашқан.

(әлипбе)

ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЖУМБАҚЛАР

Болмаса да көзі,
Гиртгәй болса да өзи
Иркиледі тек соған
Гәптиң соңғы сөзи.

(точка)

Өзине куйрық илдирер,
Питпеген гәпти билдирер.

(үтир)

Өзиниң еки көзи бар,
Соңында айтар сөзи бар.

(қос точка)

Гәп соңында орақ тур,
Билмеймен нени сорап тур?

(сбәрау белгиси)

Буйырса биреу ямаса,
Көтерилип сөйлесе,
Қақайып тикке турады,
Гәп соңында көбинесе.

(үндеу белгиси)

Питпеген ойды,
Айтпай-ақ қойды.

(көп точка)

Таза ойды баслайды,
Алдынан орын таслайды.

(авзац)

Питпеген сөздің бөлегін
Басқа жолға өткерер
Дурыс айтсаң, бууынлап,
Сонда дурыс жеткерер.

(өткерме)

Адам аты, жер аты,
Жазылады өзинде.
Қолланады тағы оны
Гәптің басқа сөзінде.

(бас хәрип)

Қосымша айырып
Бир сөзден бөліп алады.
Ең тийкарғы сол сөздің
Түп мәнісі қалады.

(түбір сөз)

Оны қосса сөзге,
Мәни шығар өзге.

(суффикс)

Еки сөзден турамыз,
Бир мәнисті құрамыз

(бириккен сөз)

Мудамына екеуи,
Қол ұсласып келеди.
Екеуиниң арасын,
Кишкене сызық бөледі.

(жуп сөз)

Бас хәриплер биригип,
Бир сөз болды киригип.
Хәр хәрипте мәни бар,
Булар қандай сөз екен,
Ойландағы билип ал?

(қысқарған сөз)

Түрли-түрли түримиз,
Хәр шақаптан сөзимиз,
Аұмастырып қолланар,
Мәнилеспиз өзимиз.

(синоним)

Семиз болса, арық бар,
Қараңғы болса, жарық бар.
Бұл сөзлердің өзгеше
Мәнісінде парық бар.

(антоним)

Хауа шығар мұрыннан
Ұсы сесті айтқанда,
Гезлесседе көп сөзде
Киятырған бұрыннан
Сөз соңында орны бар.
Н дан артық мұрны бар.

(н)

Гейде хәрип, гейде сөз,
Қайсы хәрип, айтын тез?

(я)

Қолланады турмыста
Дүньяның хәр адамы.
Ұсы аркалы сөйлесип
Пикирлесер мұдамы.

(тил)

Илимдеги белгили
Түсиниклер агагы.
Көп мәнили болмайды,
Басқа сөзлер қатары.
Бир мәниде жумсалар
Бундай сөзлер топары.

(термин сөзлер)

Айтылғанда бир тутас,
Турысы менен ақыллымыз.
Үйретеміз даналық
Атаңдай саған жақынбыз.
Токсан сөздің түйини,
Тилдеги, сап алтынбыз.

(нақыл-мақаллар)

Алфавит пенен сап дүзеп,
Избе-из қатар келеди.
Мәнислерин сөзлердің
Түсиндирип береді.

(сөзлик)

Ғәп ишинде бир сөзди
Түсиндирип беремен.
Түсиндирген сөзлерди
Басқалардан бөлемен.
Жаңа тууған айдай боп
Еки жағында келемен.

(скобка)

МЕН ЕМЕС

Жууылмаған бет-аузы
Сарғайып кеген тислери.
Мойнына хеш алмайды,
Болса да жаман ислери.
Ол „ким?“ десе, айтары:
—Мен емес, ол мен емес!

Урлап жейди алманы
Кешеди батпак салманы.
Кийимлери жоқ сирә,
Сатпақтан сау қалғаны.
„Ол ким?“—десе айтары:
—Мен емес, ол мен емес!

Өзинен киши баланы
Тиймесе де урады.

Қызларға тили пәкидей
Бұрымын тартып турады.
„Ол ким?“ —десе, айтары:
—Мен емес, ол мен емес!

Сөзинин салты „Мен емес“,
Хеш уақытта „мен“ демес.
Уқсап кетсе, ислерин,
„Мен емес“ деу жән емес.

Шынын айтса тайсалмай,
Кемшилигин жөнлесе,
Ол да қараң, балалар,
Батырлықтан кем емес.

ӘДЕПЛИ ЖАС ӘҰЛАДПЫЗ

Үлкенлерди сыйлаймыз,
Кишилерди урмаймыз.
Орынсыз ойнап кетпеймиз,
Тәртипсизлик етпеймиз.

Жалқау атын алмаймыз,
Сабақлардан қалмаймыз,

„Төрт“ пенен „бес“ аламыз,
Мудамы жақсы боламыз.

Жаман истен аұлақпыз,
Жаксы иске саулатпыз,
Себеби биз хақыйкый
Әдепли жас әуладпыз.

ПАЙҒАЗЫ

Апасы кийим эперсе,
Кийип алар Алғазы,
Сорамаққа жууырар
Қоңсылардан пайғазы.

Усы әдетін дым жаман
Деймиз сениң Алғазы.
Кийсең болды бир кийим,
Сорайсаң сен пайғазы.

АНА

Ана, бала еки сөз,
Бир-бирине уласқан,
Бала ананың жемиси,
Өмирине жарасқан.

Барлық ана дүньяда
Сөйлесе де хәр тилде,
Түсинеди бир-бирин
Бала деген бир тилде.

Бала ананың үмити,
Келешегі, тилеги,
Бала-ананың мудамы
Тынбай соққан жүрегі.

Ана күши таусылмас
Тасқан жигер булағы,
Себеби ол дүньяға
Өмир себер мудамы.

МУРАТ ХӘМ СҮҮРЕТ

Сүүретли кітап алыпты,
Ағасы кеше Муратқа,
Бәрінде Мурат ұмытты,
Дыққаты ауып кітапқа.

—Мынаң қара аға сен,
Түлкі уятсыз, жейін деп,
Қоянды қуып қиятыр.
Үш адым-ақ кейінлеп.

Түрлі сүүрет әжайып,
Биринен-бири өтеді,
Мине, летчик, матрос,
Өзине тартып кетеді.

Аға неге қуады,
Соншалли оны, неге олай?
Тегине жүрсе болмай ма,
Қоянда оның неси бар?

Мине тағы бир сүүрет,
Қорқыныш ойнап көзінде,
Қашқан қоян, түлкі бар,
Оны қуған изінде,

—Жете алмайды қоянға,
Қоян жүйрік жәниуар,
—Жоқ, устайды көрдің бе?
Түлкі жейге дым қумар.

Ағасына сол замат,
Келді тезден жууырып,
Ашыуы сыймай сол замат,
Сөйледі зорға буұлығып:

Қоянды былай қояман;
Сүүретті бүклей баслады:
—Ал устай ғой енді деп,
Түлкіни бөліп таслады...

БАРСАМ ХӘРРЕ УРАДЫ

Кишкене қыз жылап тұр,
Апасы келіп сорап тұр!
—Кім тийді саған, жыла ма?
Урған бала тура ма?

—Хәрре урды, ашып тұр,
Урған әне қашып тұр;
Күлді апасы, деди оған:
—Шақпайды хәрре қурыдан-құр.

Уясына тийгенсең.
Я жақынлап жүргенсең“?

Көрсетсең ҳәрре уясын,
Тигилип қарап турады,
Дейди: „Оған бармайман,
Барсам, ҳәрре урады“.

ЖАСЫРЫНБАҚ ОЙНАЙЫҚ

Булт артынан шығады,
Булт артына киреди.
Жарқ-журқ етип алтын күн,
Мырс-мырс етип күледі.

Бултлар көшип дембе-дем,
Бир орында турмайды,

Бултлар менен алтын күн,
Жасырынбақ ойнайды.

Зеригеди бир өзи
Ойын керек оған да.
Келши, күним ойнайық,
Гезек берши маған да.

КИМ ТҮРТКЕН?

Биреу түртіп мурнымнан,
Атып турдым орнымнан,
Ҳеш ким де жоқ қасымда,
Турып кеткен досым да.

Билдим, билдим, күн түрткен,
Нуры түсип әйнектен,

„Ким болсаң да тур“ деген,
„Жата берме кур“ деген.

Уялып күнге қарадым,
Кеширим оннан сорадым,
Ерте турыуға ант еттим,
Жууыныуға мен кеттим.

ҚУҰЫРШАҚ

Тур дегенде турмайды,
Бети қолын жуумайды,
Яки кәттен түспейди,
Тамақ берсем ишпейди.

Сөйлемейди, күлмейди,
Ҳеш нәрсени билмейди,

Бирақ түри өзимдей,
Көзи мениң көзимдей.

Оны жақсы көремен,
Ойнамайды, билемен,
Бирақ бирге ойнайман,
Ойнамасқа қоймаймыз.

ӘЖАПАМЫЗ ДӘМЕЛИ

Әжапамыз Дәмели,
Бакыра бериу хәмели:
Еден жуусын Замибра,
Шыбын куусын Назийра,
Нәбийра төсек жыйнасын,
Сыпырып болып ойнасын,
Суу әкелсин Жәмийла,
Сүт әкелсин Кәмийла.

Улжан чайды қайнатсын,
Гүлжан үкесин ойнатсын.
Усылайынша буйырып,
Жумсайды бизди шыйырып,
Өзи орнынан турмайды,
Жумысқа қол урмайды,
Болсадағы апамыз,
Бул исине қапамыз.

ҚЫЗҒАНШАҚТЫҢ КЕСИРИ

Апасы көп етип
Шар алып келди,
Биреуін үлпеп,
Камалға берди.

Мактанды шарына
Қабылды көріп,
Бирақ та шарын
Турмады беріп.

Қабылдың шарға
Кеуили ауып,
Алмақшы болды,
Есабын тауып.

Бирақ та Қамал,
Бермеди шарды.
Тартысып тұрғанда,
Түрттиде жарды.

Суп-сулуы шары,
Жарылды қалды.
Жылап үкеси,
Байбайын салды.

Апасы келди,
Хәммесін көрди,
Қабылға урысып,
Тәмбисін берди.

Жылады Камал,
Жылады Қабыл,

Уялмай исине,
Жылайды несине?
Кисиге пәнт бериу,
Жақсының иси ме?

СОНЫ ДА БИЛМЕДІҢ БЕ?

Билесен бе жаз күні,
Ғыршылдатып қар жедім,
Қар емес ау пал жедім,
Соңына иштим сүтті,
Соңы менен питти.
—Өтирик-ау, өтирик,

Кетесен гейде көпирип,
—Яқ ырас билмедің бе?
Муз каймақ жемедің бе?
—Ехе, түсіндим, түсіндим,
Сөзін қызық усы дым.

АЯП ХӘМ ТАҰЫҚ

Сары ала тауық,
Күнде жүретуғын шауып,
Бир аяқта тұр, хау.
Кетпей тұр неге ауып?
Жоғалтқан бир аяғын,
Берейін оны тауып,
Деп қыйланып Аяп,
Қасына барды аяп.

Шоршып кетти тауық,
Жүгирип кетти шауып.
Қууанып кетти Аяп,
Жоқ аяқты тауып.

Алданғанын билди,
Билди де күлди,
Тауығына жем салып,
Қасында ойнап жүрди.

ОРАЗ ХӘМ ҚОРАЗ

Шақырар қораз,
Таң атты деп,
Қыйланар Ораз
Оятты деп.

Қораз араз,
Турмайды деп.
Ораз араз
Қоймайды деп.

ДЭПТИҢ СӨЗИ

Мени урын,
Тақ-тук,
Катар турын,
Тақ-тук.
Сазға қосып,
Тақ-туқ.

Айтын қосық
Тақ-тук.
Аяқ қосып,
Тақ-тук.
Ойнаң йошып,
Тақ-тук.
Тақ-тук.

МАШИНА ҚОСЫҒЫ

Сени көрдим,
Дөт-дөт.
Сигнал бердим,
Дөт-дөт.
Жолды ашың,
Дөт-дөт.
Арман қашың,
Дөт-дөт.
Тоқтап турман,

Өт-өт.
Арғы бетке,
Жет-жет
Тағы жүрдим,
Дөт-дөт.
Кесент бермен,
Дөт-дөт.
Жолдан жүрмен,
Дөт-дөт.

БЕЛГИСИЗ ЖАҰЫНҒЕР ҚӘБИРИ

Оны хеш ким билмейди,
Ерлиги бірақ әлмейди.
Қәбиринің үстінде
Мәңгилик оты сөнбейди.
Зияратлайды көп адам,
Қәбиринің басына,

Үлкен, киши ийилип,
Камсығар қайғы жасына.
Тири гүллер дәстеси,
Келип тур күнде жыйылып,
Руұхына батырдың
Тұрғандай мәңги сыйынып.

ЖАРҒАНАТТЫҢ ҰЙЛЕСИ

(аңыз).

Ерте, ерте, ертеде,
Аңыз сырын шертеди,
Бір жарғанат жасапты,
Ақылы дым келте еді.

Тоғай көлге таласып,
Қуслар, аңлар урысқан,
Бирин-бири жеңіуге,
Көп күш салып тырысқан,

Еки ортада жарғанат,
Керек ғой деп оңысық,
Жүрейін деп ойлады,
Еки жаққа болысып.

Еки жактың сырларын,
Бир-бирине жеткерди,
Усылайынша ұйлесина,
Ұәммеден де өткерди.

Көп узамай келисим,
Болған дейди арада,
Бир қызық не болыпты,
Бирден усы қарада.

Аң патшасы сөз алып,
Жарғанатты мақтайды,
Қус патшасы сол гезде,
Оны сөзден тоқтатты.

—Бул жарғанат хийлекер,
Хызмет қылса сизге де,
Хызмет етти бизге де,
—Кууайык,—деди екеуі.

Келмей басқа сөзге де
Жүрмесін ол арада,
Көринбесін көзге де,
Опа бермес хешкимге.

Бизге де хәм Сизге де,
Қойсын енді мазағын,
Тартсын хийле азабын,
Келтирди ғой аң қустың.

Ашыуы менен ғәзебин,
қолланайық бир жаза.
Ойласып-ап өз-ара,
Я қус емес, аң емес.

Болсын бир зат дубара,
Жеркенишли хәммеге,
Болсын ғәрип бийшара.

Депти аң қус патшасы,
Қуслар пәрин жулыпты,
Аңлар беріп тәмбисін,
Көзин соқыр қылыпты.

Еки жүзлі жарғанат,
Усылайынша қуылды,

Көзге түсіп жүре алмай,
Қууыс-қолтыққа тығылды.

Соннан берлі жарғанат,
Көзге түспей бұғады.
Күн батып кеш болғанда,
Мәканынан шығады.

Қосылмайды басқаға,
Хасла бирге жүрмейди,
Аң ба, қус па, не өзі,
Оны хешким билмейди.

Я қус емес, аң емес,
Еки ортада әуере,
Жасау керек бирақ та,
Тиришилікке не дауа!

Деген яңлы жарғанат
Дүньяда жасап келеди.
Сумлығы жеткен басына,
Деп оған ел күледі.

Распа я өтирик,
Ол жағын ким биледи.
Ел аузында усы сөз,
Аңыз болып келеди.

Хийлекерди, жууұханы,
Ел мудама жек көрді,
Сонлықтан да оларды,
Жарғанатқа теңгерді.

ҮКЕМ ҮЙДИҢ ЕРКЕСИ

Үкем үйдің еркесі,
Үйниміздің базары,
Бетинен хеш қақпаймыз,
Болса да азмаз хазары.

Оқыудан келсе затларын
Хәр жерге шашып таслайды.
Шатақлығын хәр қыйлы,
Үкем үйде баслайды.

Бул қылығы үкемнің,
Хасла бизге жақпайды,
Кетерінде оқыуға,
Затларын ізлеп таппайды.

Усы әдетін бирақта
Хәммемиз жаман көремиз,
„Кишкене ғой еле“—деп,
Затларын тауып беремиз.

Ислерине үкемнің,
Биз мудама күйемиз,
Сондадағы бәримиз,
Үкемизди сүйемиз.

Өзлеримиз ойлаймыз,
„Ислеримиз қызық“ — деп.
Еркелетіп үкемді,
Аламыз ғой „бузып“—деп.

КИМ ЕДИ ОЛ?

Ғамхор болған жасыңнан,
Сыйпалаған басыңнан,
Кууанышта, кайғыда,
Табылады қасыңнан,
Ким еди, ол? —Билесен,
Әлбетте, ол—ата-анаң.

Мектепке дәслең келгенде,
Қолыңа берген әлиппе.
Оқы-жазы-үйретіп,
Жан ендирген хәріпке,
Ким еди, ол? —Билесен,
Әлбетте, ол—устазың.

ӨТИРИК ҚОСЫҚ

Пышықты тышқан қуыпты,
Сууға әкеліп тығыпты,
Қасқыр менен жолбарыс,
Бас сауғалап буғыпты.

Шыбыңға миніп арыслан,
Айға ушып кетіпті.
Тасбақа минген жолбарыс,
Изинен қуып жетіпті.

Қасқырларды қоян жеп,
Бир ширеніп тойыпты.

Аш көзлігін қасқырлар.
Соннан берлі қойыпты,

Сексен адам жыйылып,
Бир бүргени сойыпты,
Сексен күн жеп гөш майын,
Тауыса алмай қойыпты.

Таң қалдырып дүньяны,
Бузаубаслар сайрапты.
Озып усы жарыста,
Құрбақа алды байрақты

ХӘРРЕ

Ушып жүр хәрре,
Тыныш тұр зәрре,
Гүлге келіп қонсын,

Гүлдің нәрін сорсын.
Кейін палын жейсең,
Мазалы екен дейсең.

АПАМНЫҢ ҚЫЗЫҚ СӨЗЛЕРІ

—Айналайын—дейди де,
Айналмайды өзімди.
Тек болғаны сүйеди,
Айналдырып көзімди.

„Аппағым“ деген сөзіне,
Ұайран қалып қарайман,

Себеби мен айнада,
Аппақ емес қарамаң.

„Үлкен жигит“ десе де,
Мен кишкене баламан,
Қашан өсіп, ер жетіп,
Үлкен жигит боламан.

ТЕНТЕК БАЛА ОМАРДЫ

Ойнап жүрген қызларға,
Мудамы құм шашады,
Услайман десе, балалар,
Үйіне қарап қашады.

Хәмме бала Омарды,
Қоспаймыз—дер ойынға,
„Тәмбисин—дер береміз,
Келе ғойса қайымға“.

Усы сөзден тартынып,
Омар үйден шықпайды,
Жалғыз өзи зеригип,
Отырып тақат таппайды.

МАЛАҚАЙ

Басымдағы малақай,
Деди де биреу „алақай“
Қағып алып тепти оны,
Болып кетти талампай.

„Бер“ десем де бермеді,
Шыбын шелли көрмеді,

Бир-бирине шыңғытып,
Балалар қызды, терледі.

Малақайға ашынып,
Азғана жылап алдымда,
Қағып алдым бир мәхәл,
Дәруазаға бардым да.

КЕМПИР АПАМ

Кемпир апам дым қартайған,
Күши кетип, қалы тайған.
Жүрсе де ол зорға жүрер,
Жүрген жолын зорға көрер.
Сонлықтан да мени излер,
Айтар маған жыллы сөзлер.
Төсек жайын сап беремен,
Керек затын ап берермен.
Еки етпеймен айтқан сөзин,
Дейди бәрқа: „Қарар көзим,

Сүйенишим сениң өзин,
Қандай жақсы сениң барын,
Сен болмасаң, қыйын қалым.
Сенсең ғой тек ярым жаным“.
Шайын менсиз басламайды.
Хәргиз мени тасламайды.
Себеби мен „қарар көзі“,
Кемпир апам усы сөзи,
Менсиз қалай жүрер өзи.

АДАСҚАН СӨЗЛЕР

Шынығыуда тапсырма,
„Жекке сөзге гәп кура“
Ойланыу жат Муратқа,
Отырмайды сорап та.

Тез-тез жазыу шәрт оған,
Оқың гәпин кураған:
„Балалар жеди аршаны,
Уста соқты алшаны.

Арасынан кояннын,
Изин көрдим бояннын.
Кийип алып есикти,
Жауып кеттим етикти.

Минип алып көк сайға,
Түсип кеттим бир тайға.
Минип келип көрикти,
Муқан басты көликти.

Ешек турып шақырды,
Қызыл қораз ақырды.
Дузақ курдым күлкіге,
Батып қалдым түлкіге.

Минип алып арпаны,
Ордық барып арбаны.
Жеп қойды бала сызықты
Өширип қойдым шыжықты.

Балалар айдап шыраны
Қыз өширди шананы.
Тоқтатайық мысалды,
Тағы да бар бөтени.

Хәзиринше дурыслап,
Дүзетип оқың кәтени.

ЖАҚСЫЛЫҚҚА ЖАҚСЫЛЫҚ

(халық ертегі бойынша)

Бурынлары ерте уақта,
Тактакепір, Шымбай жақта,
Бир Айдарха ханлық құрған,
Пукарасын қылған құрбан,
Бир күнлери қартайыпты,
Ақыл-хуушы ортайыпты.
Бас уәзири көпти көрген,
Былайынша ақыл берген,
„Жасарады ғарры жаның,
Ише қойсан жастың қаның,
Бирақ болсын мазалы қан,
Таба алмаса, жазала жан“.
Бул сөз оған мақул түскен,
Кууанышта кеуили өскен.
Айдарха хан жарлық урған,
Хәмме тыңлап тикке турған.
„Ким әкелсе мазалы қан,
Соған барым, мендеги жан.
Әкелсин тек жастың қаның,
Жасарады ғарры жаным“.
Тыңлап турды хәмме тынып,
Айтқан сөзин сумлық көріп,
Тыңлап турды пешшелер де,
Жәбир берген нешшелерге.
Кайғырысып күнлерине,
Хәмме қайтты үйлерине,
Тек пешшелер ызыңласып,
Кууанысып жымыңласып.
Мазалы қан табамыз деп,
Хәммелерди шағамыз деп,
Турған жерден кетти ушып,
Жоқарылап, төмен түсип,
Хеш тынбастан канат қақты,
Хайуанларға қонды, шақты,
Бирим-бирим қанын татты,
Хеш биреуи емес татты.
Гезлессе де шаң, дауылға,
Жаураса да сел жауынға.
Пешшелер хеш кайтар емес,
„Кайтамыз“—деп айтар емес.
Қатты уйытқыған бир дауылда,
Жел ушырып келди ауылға.
Ашық турған есик көрди,
Төр бетинде бесик көрди.

Пешшелер тез үйге кирди.
Ызыңласып бираз жүрди.
Еки бети гүл-гүл жанып,
Бала ояу, уйқы қанық.
Ыз-ыз еткен затты көріп,
Үйілдейди бала күлип.
Пешше қонып, шағып турды,
Бала қаны жағып турды.
Мазалы қан тапты, тапты,
Кейин қарай ханға шапты.
Шаққан жери исип кетти.
Бала жылап шыр-шыр етті.
Шырылдаған бала сәсти,
Қарлығашқа келип жетти.
Қарлығаш тез ушып келди,
Пәтигинен үйге кирди.
Пешшелердин шаққанларын,
Бала қаны жаққанларын,
Мазалы қан тапқанларын,
Енди үйине қайтқанларын,
Хәммесин де көзи көрди,
„Жылама“—деп ақыл берди.
Тула бойын ашыу кернеп,
Қанатларын қатты сермеп,
Қарлығаш тез ушты узак,
Оқ жай атқан жебеге усап,
Тау-тоғайлар, дәрья-көлдер,
Кейин қалды қанша еллер,
Айдарханың ордасына,
Сур жыланның хордасына,
Жакынлапты, аз калыпты,
Жан-жағына көз салыпты.
Пешшелерди көрди пәсте,
Жакынлады әсте-әсте.
Пәслепп ушып кууып жетти,
Алдамакты нийет етті.
Қанға толы қарны қызыл,
Қанды сорған мурны қызыл.
Пешшелердин сәрдары бар,
Ауырласқан салмағы бар.
Келеди екен ортасында,
Қара сызық жотасынд,
Жакын көз таслады.
Былайынша сөз баслады.

„Сени көрдим, құдай берди,
Хеш көрмедим, сендей ерди“
Кимнің қаны мазалы екен,
Бұған кимлер жазалы екен?
Айтшы маған пешше жаным,
Қууансын тез тақсыр ханым.
Келгениңди хабарлайман,
Сүйіншисін мен алайын.“
Дегенде пешше турып,
Көкірегіне колын урып.
Мактанышлы сезім менен,
Гезлестик қой өзің менен,
Ханымызға айтып барын,
Қууаныштың бұл хабарын.
Көп қыйналдық ізлеп қанды,
Көп қыйнадық шийрин жанды.
Мазалы қан ақыр таптық,
Кейін қарай ханға шаптық.
Шийрин екен бала қаны,
Жасарады ханның жаны.
Бұл қанымыз ханға дәри,
Хайран қалып елдің бәри,
Хызметимізге басын ийсін,
Қарсы алсын, елді жыйсын..
Тойды қылсын, малды сойсын.
Бас үзирге мени койсын,
Хабарын бер тезден барып,
Сен де қууан сүйінші алып:“
Деди дағы сәрдар пешше,
— Жол жүрдік қой неше-неше,
Киятырмыз қатты шаршап,
Кен сарайда бір дем алсақ.
Алсақ қәне, қанға тойып.
Басқа ислердің бәрін қойып“
Дегенінде сәрдар күліп,
Алды бірден тилин жулып,
Сақау болып сәрдар қалды,
Қалғанларын қырып салды.
Сәрдар келди ханға таман,
Ыз-ыз етер сести жаман.
Сөзине хан түсінбеди,
„Тыңдайтуғын кисім бе еді,?
Қууың—деди буны арман“
Ашыұланып берди пәрман.
„Ким де болса тилин жулған,
Қарлығаштан еттим гүман.
Қарлығашты алып келиң,
Торға мықтап салып келиң“.

Қарлығашты алып келди,
Қалың торға салып келди.
„Жууап бергил, қәне?—деди,
„Сеннен келген бәле“—деди.
„Тақсыр, ханым, сөзге исен,
„Жолда деди — сөйлестім мен.
Ийтбалықтың қаны таза,
Тек сонда бар деди маза“
Жыйнап алып көп халықты,
Алып келди ийтбалықты.
Қанын татып көрди сонда,
Қандай маза болсын онда.
„Қыраман деп қалдырмай жан,
Кәхәрленди Айдарха хан.
„Усы бәле сеннен болды,
Деди дағы салды қолды.
Қарлығаш та бірден састы,
Есик бетке тура қашты.
Қарлығашты қууды бәри,
Алыс-жулыс ушты пәри,
Қуйрығынан басып қалды,
күтпегенде сасып қалды.
Бар пәт пенен алға ушты,
Өзі дағы екен күшли.
Қуйрығынын ушы қалды,
Өзинде тек мушы қалды.
Соннан қуйрық айыр болды,
Бирақ ақыры қайыр болды.
Соннан берли балалар да,
Көп балалы аналар да,
„Дос екен“—деп қарлығашты,
Көрген гезде қушақ ашты.

—II—

Жыл артынан жыллар өтті,
Айдарха хан хәлсирепти
Қарлығаштың берген пәнти,
Өлиминің болып бәнти.
Көз алдынан кетпей қойды,
Ашыу кернеп тула-бойды,
Ыза отына күйди-жанды,
Ғаррылықта қыйнап-жанды,
Сарайынан шықты өзі,
Жарқ-журқ етип еки көзі,
Қарлығашты ізлеп кетти,
Усламақты нийет етті,
Басып өтті талай жерди

Тамшылатып ашшы терди,
Күн артынан күнлер өтті,
Ай артынан айлар жетті.
Таба алмады қарлығашты,
Айдарханың түсі кашты.
Сонда да ол алға басты,
Писент етпей тауды, тасты.
Қарлығаштан жоқ дур дерек,
Ай тур көкте болып шөрек,
Айдарханың қарны ашты,
Гүдер үзип, қайғы басты.
Енді қайтпақ болғанында,
Қайтайын деп турғанында,
Мынан қара қызық исти,
Байтерекке көзі түсті.
Көп жасаған болыу керек.
Төбеси тур көкті тиреп,
Айдарха да келди жетип,
Дарья-көлди кешип өтіп,
Жатып бираз демин алды,
Байтерекке көзин салды.
Қалың жарпақ арасында
Бир уяны көзі шалды,
Кепкен ернин жалап алды.
Жас палапан ийиси келди,
Қәне, оны жесең енді.
Деген қыял кетти шалқып,
Кууаныштан бойы балқып.
Палапанлар шыр-шыр етті,
Байтерек те дир-дир етті.
Палапанның зарлы сесті.
Сап қауаны мумдай кесті.
Жаксылықты жаста көрген,
Батыр бала аңда жүрген.
Сарп етиуге барлық күшин,
Таяр еді жәрдем ушын.
„Жәрдем берің, жәрдем берін,
Халымызды келип көрің.
Келмесеңдер, көрмесеңдер,
Жәрдем бизге бермесеңдер,
Айдархадай залым бизди,
Жеп қояды“—деген сөзди.
Еситти де емис-емис,
Солай қарай етті жүрис.
Тау-тоғайды асып өтті.
Көп жерлерди басып өтті.
Байтеректі көзі шалды,
Демде оған жетип қалды.

Айдарханы көрди көзі,
Нөкери жоқ жалғыз өзі.
Байтерекке тур асылып,
Жылжымақта шыйратылып.
Бар пәт пенен пәнже урған,
Хәр урғанда дауыл турған.
Айдарханы ауырсынған,
Путақлары шырт-шырт сынған.
Байтерек тур дир-дир етіп,
Палапанлар зир-зир етіп,
Шырылдайды қорқып қатты,
Балаға бұл жаман батты.
Әне, айдарха жетип қапты,
Уяға енді қолын сапты.
Шыдай алмай буны көріп,
Қахәрине қатты минип,
Бакырады кеп қыядан:
„Қолыңды тарт, сен уядан“
Ким екен бақырған деп,—
Айдарха да жалт қараған.
Жанғыртқан бұл кен даланы,
Көрди көзі бир баланы.
Ашыуланып аузын ашты.
Жалын төгіп, отлар шашты,
Дөгеректі жалын шарпып,
Жер өртенди, таслар балқып,
Айдарханың қахәринен,
Отлы жалын зәхәринен,
Күн тутылып, дауыл турды,
От жарқылдап ойын құрды,
Сескенбеди батыр бала,
Өртенсе де тоғай, дала,
Оқларының бирин алды,
Оқ жайына оны салды,
Батыр бала мерген еді,
Дәл тийгизіп жүрген еді.
Атты гөзлеп бас бетинен,
Түсті Айдарха ет бетинен,
Айдарха хан жатыр сулап,
Палапанлар кетти қулап,
Сондадағы қалды аман,
Куласа да қатты жаман.
Батыр бала көрди барып,
Палапанды қолына алып,
„Жыламаң“ деп турды күлип.
Дос екенін енді биліп,
Палапанлар шад боп қалды,
Жас батырды ортаға алды.

Алғыслады құрмет етип,
Қарлығаш та келди жетип,
Изден қалмай қууып жүрген,
Сарайында азап берген,
Қарлығашты тауып келген,
Айдарханы көрди өлген,
Уясы жоқ, қулап қалған
Балалары бирақ аман.
Батыр бала деди оған:
Жай беремен үйден саған.
Балаларың өзиңди аман,
Сақлайман мен исен маған".
Балаларын батыр бала,
Қолына алып әсте ғана
Құрмет пенен алып жүрди,
Қарлығашта изине ерди.
Қарлығаш көп ойға талды,
Өткен исти есине алды.
Мен жақсылық еткен бала,

Өзим жоқта болды пана,
Дослық деген усы екен ғой.
Адам деген дос екен ғой.
Қарлығаш та соннан берли,
Дос тутады калың елди.
Адамийзат болса кайда,
Уясы сол мекан жайда.
Жақсылыққа жақсылық бар,
Жауызларға бул дүнья тар,
Жақсылыққа дүнья толы,
Жақсылардың болсын жолы,
Жақсылық хәм дослық ғана,
Жақсыларға болсын пана. . .
Буннан бираз ертеректе,
Өзиңдей жас киширекте,
Бул ертекти апам маған,
Айтып еди, айттым саған,
Ертегимде болды тамам,
Көрискенше болың аман.

МАЗМУНЫ

Гүрриңлер

Сен кимнің қызысан	8
Қызғаншақ	3
Нанның усағы	4
Пышықтың баласы	4
Жауын жауғанда	6
Жаксылықтың үлкен кишиси болмайды	6
Топ хәм шар (<i>ертек</i>)	8
Өрмекши хәм наўқан қурт (<i>ертек</i>)	8
Тамыр хәм жапырақ (<i>ертек</i>)	9
Жұмбақлар	10
Лингвистикалық жұмбақлар	19
Мен емес	21
Әдепди жас әуладпыз	21
Пайғазы	23
Ана	23
Мурат хәм сүўрет	23
Барсам хәрре урады	23
Жасырынбақ ойнайық	24
Ким түрткен	24
Қоуыршақ	24
Әжапамыз Дәмели	24
Қызғаншақтың кесірі	25
Соны да билмедің бе?	25
Аяп хәм тауық	25
Ораз хәм қораз	25
Дәптің, сөзи машина қосығы	26
Белгисіз жаўынгер кәбири	26
Жарғанаттың хийлесі (<i>аңыз</i>)	26
Үкем үйдің еркесі	27
Ким еді ол?	28
Өтирик қосық	28
Хәрре	28
Апамның қызық сөзлері	28
Тентек бала Омарды	28
Малақай	29
Кемпир апам	29
Адасқан сөзлер	29
Жаксылыққа жақсылық (<i>ертек</i>)	30

Жұмырбай Қайырбаев

СЕН КИМНИҢ ҚЫЗЫСАН?

(гүрриңлер, жумбақлар, қосықтар, ертектер)

қарақалпақ тилинде

„Қарақалпақстан“ баспасы

Нөкіс—1996